

Людмила Гуцало

Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Галина Міщук

Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Аграрне становище і переселення німецьких селян Волині у 1920-х роках

Анотація. У статті на основі аналізу комплексу джерел та літератури проаналізовано аграрне становище німців-колоністів Волинської округи у другій половині 1920-х рр., особливості розселення німецького селянства з аграрно перенаселених місцевостей на неосвоєні українські й союзні землі. Визначено прорахунки у проведенні переселенської кампанії у республіканський та Всесоюзний колонізаційний фонди.

Ключові слова: аграрне перенаселення, безземелля, переселення, німецькі селяни, Волинь, республіканський та Всесоюзний колонізаційні фонди.

У середині 1920-х рр. українська влада почала здійснювати широкомасштабні акції щодо розселення селянства з аграрно перенаселених місцевостей на неосвоєні українські й союзні землі [9, арк. 38].

Певною мірою до висвітлення окремих аспектів проблеми переселення німців-селян України, й побіжно Волині, долучалися такі дослідники, як Б. Чирко, Л. Гуцало, Д. Розовик, О. Розовик.

У своїй статті автори ставлять за мету на основі аналізу комплексу джерел та літератури проаналізувати аграрне становище німців-колоністів Волинської округи у другій половині 1920-х рр.

Оскільки на теренах Волині проживала значна кількість німецького населення (у квітні 1930 р. було виділено Пулинський німецький район) [1; 2], то доречно було б проаналізувати основні аспекти переселення німецького селянства у другій половині 1920-х рр. на колонізаційні фонди півдня республіки та союзні фонди.

Однією з причин був тяжкий економічний стан німецьких колоній, який викликав у представників цієї етнічної групи обурення і навіть бажання залишити Україну й емігрувати. Лише з 1 жовтня 1925 р. по вересень 1926 р. із Волині емігрувало 193 особи (у більшості випадків у Канаду) [6, с. 109-110].

У доповідній записці Волинського окрвиконкому до Центральної Комісії у справах національних меншин при ВУЦВК про еміграційний рух німців-колоністів на Волині від 28 жовтня 1926 р. зазначалося, що «еміграція не охопила поки що великих мас, але знаходиться в стадії росту». «Волинські німецькі колоністи при розмовах про причини виїзду за кордон заявляють, що вони їдуть через нестачу землі, через неможливість розширити тут, в СРСР, господарство, через великі податки» [6, с. 108-110]. Згодом, поряд із політичним і релігійним терором головними причинами еміграції були хлібозаготівлі, «колективізація» села та інші прояви сталінської економічної політики.

Щоб зупинити еміграцію, влада активізує переселенський рух на земельні колонізаційні фонди в межах СРСР.

Переселенська кампанія покладалася на Відділ землевпорядження Наркомату землеробства УСРР, Центральну комісію у справах національних меншин при ВУЦВК, Всесоюзний переселенський комітет при ВУЦВК, Всесоюзний переселенський комітет при ВЦК СРСР та інші радянські та державні установи [8].

На місцях переселенням займалися Окружні земельні відділи. В обов'язки ОЗВ входило щорічне збирання із усіх районів звітів про кількість дворів бажаних переселитися. До 1 жовтня 1927 р. при ОЗВ існувала посада фахівців з переселення, які фактично проводили всю роботу у цій сфері, згодом зазначена посада при ОЗВ була скорочена [3, арк. 51 зв.].

Переселення німців, як і десятків тисяч українців, євреїв, поляків до нових місць проживання було пов'язане з земельним голодом, проживанням у прикордонній смузі, забезпеченням культурно-мовних та інших інтересів інонаціонального населення. У зв'язку з цим найдоцільнішим вважалося утворення переселенських колективів саме за національною ознакою та переселення їх до національних адміністративно-територіальних одиниць або ж у місця компактного проживання відповідних етнічних груп.

Питання переселення національних меншин докладно розроблялося. Навесні 1924 р. РНК ухвалив постанову «Про заходи уряду УСРР щодо допомоги переселенню окремим народностям, які мешкають на території республіки на 1924-1925 р.», у якій визначалися заходи з надання матеріальної допомоги етнічним групам для їх переселення як на території республіки, так і Всесоюзного колонізаційного фонду, виділення землі для заснування нових господарств. У документі визначалася норма першочерговості переселення дворів, де враховувався рівень обезземелення того чи іншого господарства, кількість членів родин; визначалися райони, куди переселялося обезземелене або малоземельне селянство національних меншин [7, с. 193].

Відповідно до постанов Президії ВУЦВК від 20 січня та 3 лютого 1926 р. Наркомат землеробства УСРР розробив конкретні заходи щодо землепорядження німецького сільськогосподарського населення. Загалом на землеустрій у німецьких колоніях відводилося 51930 га земельних угідь. Постановою колегії Наркомату землеробства від 31 січня 1927 р. з угідь колонізаційного фонду німецькому сільськогосподарському населенню було відведено 48370 га земельних угідь, з них 4291 - у Мелітопольській, 4682 - у Запорізькій окрузі [10, с. 71], куди здебільшого переселяли волинських німців-колоністів.

Зазначимо, що на один двір, не менше як із 5 осіб, при 3 працеспроможних на фондах півдня республіки виділялося по 12 десятин землі, а на фондах Сибіру на кожну особу до 7 десятин. Після остаточного переселення у повному складі двора, переселенцям видавалася позика до 300 крб. на двір на фондах України та Сибіру [2, арк. 345].

Для переселенської кампанії пропонувалося, в першу чергу, виселяти людей із сіл, колоній з «найбільш заплутаними земельними відносинами». Варто зазначити, що окрема увага приділялася населеним пунктам з прикордонної зони, аби вона була «стійкою не тільки в політичному, а й у господарсько-економічному відношенні». Земельним органам прикордонних районів рекомендувалося терміново проводити відповідну агітацію серед населення, щоб пришвидшити та посилити переселення на цих територіях [5, с. 55].

У 1927 р. у листі до Всеукраїнського переселенського комітету комісією зазначалося: «При організації переселення (для найбільш успішної реалізації цього етнічного заходу) необхідно врахувати побутові особливості окремих національних селянських груп населення, їх особливі форми ведення господарства як у місцях формування переселенських груп, і при влаштуванні їх на переселенських фондах. Відсутність такого врахування призводить до розпорошення окремих національних груп, неможливість, з огляду на це, організувати на місцях вселення адміністративне обслуговування рідною мовою (національні ради, школи, політико-просвітні установи і т. інше); разом з тим утворення земельних громад з наявністю різних національностей з різними мовами та господарсько-побутовим укладом неухильно затримує розвиток суспільно-господарської ініціативи та взаємодопомоги у переселенців, що так необхідно при влаштуванні їх господарств» [8, арк. 32].

До того ж планувалося переселяти окремі національні групи у ті райони, де вже мешкали однонаціональні групи бо, таким чином, у значній мірі можна було подолати страх переселенців опинитися у незнайомих для їх умов. Виходячи з цього, по можливості формувалися однонаціональні групи, аби у місцях вселення можна було організувати однонаціональну раду, школу і т. інше та підготувати колонізаційні фонди для окремих національних меншин по сусідству з однонаціональним населенням.

Для німців-селян Волині переселенська кампанія почалась у 1927 р. [2, арк. 72]. Згідно з повідомленням Центрального Комітету національних меншин, з Волинської округи на початок 1927 р. передбачалося переселити по 150 дворів на колонізаційні фонди Сибіру та Півдня України. Але в архівних документах зазначається, що реєстрація бажаючих переселитися йшла кволо

Німецьке селянство чекало та сподівалося одержати землю на місцях через передачу Держземмайна та земель у компенсацію за лісові сервітути, землі радгоспів. Але таких земель було мало і задовольнити земельний голод вони не змогли, тому бажаючих переселитися стає помітно більше. Так, у селі Кам'яний Брід після відмежування Держлісу та використання при землеустрої усієї розкуркуленої землі, населення переконалось, що більше чекати немає чого. І попит на переселення зріс до 65 заявок [3, арк. 55].

До того ж, задля популяризації і роз'яснювальної роботи стосовно умов переселення на колонізаційні фонди до німецьких сільських рад та колоній відряджали членів та працівників райвиконкомів [2, арк. 72].

Вже навесні Волинський окружний земельний відділ звертається до НКЗС про виділення додаткових нарядів ще для 100 дворів до Мелітопольської округи. Вони відправлялися до 9 переселенського району [2, арк. 151, 175].

Рух переселення за 1926-1927 операційний рік виглядав наступним чином): [2, арк. 356-356 зв., 357-357 зв.]

	Назва району	Видано ходацьких свідоцтв	На яку кількість дворів	Кількість родин, які остаточно переселилися	Кількість родин, які відмовились від переселення
1.	Радомисльський	12	83	-	1
2.	Коростишівський	1	5	-	-
3.	Іванівський	1	1	-	-
4.	Пуллинський	12	51	11	4
5.	Володарський	11	27	-	7
6.	Черняхівський	15	60	10	4
7.	Потіївський	2	7	-	-
8.	Мархлевський	5	8	-	1
9.	Дзержинський	8	50	4	-
10.	Новоград- Волинський	6	32	4	
11.	Ярунський	8	14	9	
Всього по окрузі		81	338	38	17

Як видно з таблиці, чимало родин відмовлялися від аграрного переселення. Серед причин селяни-німці виділяли наступні: по-перше, місцеве населення часто-густо вороже ставилось до переселенців через те, що останні одержують ті землі, які місцеві тривалий час тримали в оренді; по-друге, дві засухи, глибоководдя; по-третє, відсутність лісу та незвичка опалювати соломомою і взагалі умови степового життя та ін.

Також німецькі селяни зіштовхувалися із проблемами щодо ліквідації свого майна при переселенні - будинків і господарських споруд. Правда, були випадки коли селяни відмовлялися від переселення безпідставно, а саме через форму землекористування. Був випадок, коли після повернення ходаків, селяни відмовилися переселитись на чотирипілля, вимагаючи хуторів [3, арк. 55].

На міжокружній землевпорядній нараді (березень 1927 р.) було проаналізовано погрішності у переселенській кампанії: неповне використання призначених нарядів, але поряд з цим значне самовільне переселення; складність та велика формальність переселенського процесу; недостатня інформація ходаків та переселенців про нові райони; недостатнє інструктування земельного апарату, відсутність зв'язку місць виходу з місцями оселення тощо [2, арк. 164].

На 1927 р. переселено німців-колоністів на Південь України 250 дворів, відряджено ходаків - 81 від 338 дворів. Остаточно переселилося 45 дворів (386 осіб) [2, арк. 358; 3, арк. 51].

Зазначимо, що «ходаками» називали людей, яких направляли від переселенського товариства або родини, яка планувала переїзд. Вони оглядали пропоновані ділянки у вказаних районах, і у разі відповідності їх вимогам, оформляли на своє товариство.

Ходацькі документи видавалися після отримання райвиконкомом нарядів на переселення. Перед видачею ходацьких свідоцтв та посвідчень на пільговий проїзд, від громадян, що бажають переселитися, вимагалися сімейно-майнові списки аби перевірити чи відповідають вони вимогам.

Одного ходака можна було відправляти не більше як від 10 дворів, але від меншої кількості дворів і навіть від одного двору, можна відряджати. Ходаком може бути лише особа, яка записана у сімейно-майновому списку на переселення, а ніяк не стороння особа [2, арк. 346- 346зв.].

Після повернення назад, ходак повинен був у обов'язковому порядку з'явитися до райземвідділу для відмітки на корінці ходацького свідоцтва про наслідки кампанії.

У списки переселенців включалися стійкіші господарства, які мали сільськогосподарський реманент, могли власними силами обробляти землю і проживали у малоземельних районах. Для забезпечення міцності новоприбулого господарства землю на переселенські господарства виділялися не подушно, а на двір. Під словом «двір» розумілося сімейно-трудове об'єднання, яке міцно склалося й могло на новому місці продуктивно вести єдине господарство без допомоги держави (окрім пільг).

Вимогою до складу родини було дотримання співвідношення між загальною кількістю членів родини та працеспроможними членами родини. Вимагалось, щоб на 5 осіб було 3 працеспроможних. Працеспроможними вважали жінок у віці від 15 до 55 років, а чоловіків у віці від 16 до 60 років [2, арк. 346; 5, с. 54].

Окрім того, для бажаючих переселитися існували певні майнові вимоги. Для отримання дозволу на переїзд потрібно було подати сімейно-майнові списки, у яких зазначався майновий

статус родини. Для переселення на колонізаційні фонди південних районів матеріальна забезпеченість повинна була складати не менше 500 крб., до Сибіру - 600 крб., Далекого Сходу - 700 крб. [2, арк. 114, 150].

Це чітко простежується на прикладі сімейно-майнового списку громадян Прутівської сільради Мархлевського району: голова господарства - Кольберт Є. Д. - 33 роки, дружина - 47 років; син - 5 років, дочка - 7; пасинки - 18 та 20 років; національність - німці; вид діяльності - хлібороб; не є членом КНС; кількість землі - безземельний; коней - 2, корів - 1, свиней - 2; вози - 2, плуг - 1, борона - 1; матеріальна забезпеченість - 700 крб. [2, арк. 390].

Зазначимо, що заяви на переселення надходили від безземельних або малоземельних господарств, і майже зовсім не було бажаючих серед заможного населення, на яке держава розраховувала.

Переселятися можна було лише в повному складі двора, не допускаючи штучного розділу його під час переселення, або штучного об'єднання дворів, із припиненням землекористування двора з місця виходу.

Переселення на «нові» землі потребувало значних матеріальних витрат. Господарства, які переселялися згідно правил, користувалися пільгами, зокрема сплачували часткову вартість за проїзд та перевезення інвентарю, звільнялися від сплати єдиного податку на три роки, військової служби.

Інтенсивне землевпорядження призвело до того, що майже всі колонізаційні земельні фонди України на 1927 р. були задіяні. Починаючи з 1928 р., переселення «надлишкового» німецького сільськогосподарського населення із республіки проводилися переважно на союзні колонізаційні фонди.

ВУЦВК ухвалив 10-ти річний план розселення німецького селянства у Всесоюзний колонізаційний фонд (до 1937 р.). Відповідно до цього документу, планувалося переселити з Волинської округи на союзні фонди 19 тис. німців [4, арк. 25].

За планом на 1927 - 1928 рр. з Волині передбачалося переселення 200 дворів німецького населення, зокрема у Пришибський та Молочанський німецькі національні райони, Мелітопольської округи - 60 [2, арк. 3191; 3, арк. 250].

З 1 жовтня 1927 р. по 1 січня 1928 р. з Волині переселилася 21 родина німців-колоністів до Мелітопольської округи: до Великого Токмака - 1 (із с. Малі Горошки, Володарського району), до Полугорода - 20 (кол. Нейборн, Черняхівського району; с. Мар'янівка, с. Горошки, Володарського району; кол. Нейгейм, кол. Прутівка, Мархлевського району; Пулини, кол. Нейманівка, Пулинського району) [3, арк. 2 зв.-3].

На квітень 1928 р. на Південь України переселилося 4 родини (23 особи) та відряджено 3 ходаків від 3 родин із Новоград-Волинського району. 4 сім'ї (24 особи) переселилося та відправлено ходаків від 4 родин (4 особи) із Мархлевського району. Німецьке населення Радомисльського району бажало переселитися на Південь України - 25 родин, до Сибіру - 2. [3, арк. 289, 490, 545].

На початок 1928 р. із Пулинського району на колонізаційні фонди переселено 6 господарств, з них 5 - до Сибіру, 1 - до Надволжя.

У червні 1928 р. Відділ переселення НКЗС дозволив переселитися з Волинської округи 100 родинам німців-селян до Далекого Сходу, хоча заяв надійшло навіть більше, ніж був виділений ліміт [4, 18-19].

Підводячи підсумок, відмітимо, що розселення німецького селянства України, в тому числі й Волині, у республіканський і союзний колонізаційний фонди була в основному виконана. Аграрна політика влади (землевпорядження, хлібозаготівлі, впровадження колгоспного ладу тощо) супроводжувалися класовою боротьбою та репресіями проти селян. За цих умов аграрні переселення поступово зводилися нанівець та підмінялися адміністративними виселеннями спецпереселенців таких як куркулі, зривники хлібозаготівельних кампаній, контрреволюційних елементів українського села.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуцало Л.В. Національне районування на Волині у 1920 - 1930-х роках (на прикладі польського та німецького населення // Наукові записки. Серія: Історичні науки. Вип. 22. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. С. 51-56.
2. Гуцало Л.В. До історії німецького Пулинського району на Волині (кінець 1920-х рр. - 1935 р.) // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2008. №11 (129). С. 73-77.
3. Держархів Житомирської області. Ф. р.-126. Оп 1. Спр. 156. 402 Арк.
4. Держархів Житомирської області. Ф. р.-126. Оп 1. Спр. 203. 555 арк.
5. Держархів Житомирської області. Ф. р.-326. Оп. 1. Спр. 268. 25 Арк.)

6. Денисюк А.В. Переселення селян з перенаселених регіонів України до Сибіру у 20-х рр. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Вип.12. Серія: Історія. Вінниця, 2007. С. 52 -57.
7. Німці в Україні. 20 - 30-ті рр. XX століття. Збірник документів державних архівів України / Упоряд. Л.В. Яковлева, Б.В. Чирко, С.П. Пишко. К., 1994. 244 с.
8. Розовик Д.Ф., Розовик О.Д. Переселенський рух в Україні: друга половина XVI ст. - 1930-ті роки. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. 406 с.
9. ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 38.
10. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки XX століття). Київ : Асоціація «Україно», 1995. 215 с.

Людмила Гуцало

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Галина Мищук

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Аграрное положение и переселение немецких крестьян Волыни в 1920-х годах

Аннотация. В статье на основе анализа комплекса источников и литературы проанализировано аграрное положение немцев-колонистов Волынской округа во второй половине 1920-х гг., Особенности расселения немецкого крестьянства с аграрно перенаселенных местностей на неосвоенные украинские и союзные земли. Определены просчеты в проведении переселенческой кампании в республиканский и Всесоюзный колонизационный фонды.

Ключевые слова: аграрное перенаселение, безземелье, переселения, немецкие крестьяне, Волынь, республиканский и Всесоюзный колонизационные фонды.

ABSTRACT

Liudmyla Hutsalo

Zhytomyr State University named after Ivan Franko,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Galyna Mishchuk

Zhytomyr State University named after Ivan Franko,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Agrarian situation and resettlement of the German peasants of Volyn in the 1920s.

In the mid-1920s, Ukrainian authorities began to carry out large-scale actions concerning the resettlement of the peasantry from agrarian overpopulated areas to the undeveloped Ukrainian and allied lands.

Relocation of Germans, as well as tens of thousands of Ukrainians, Jews and Poles to new places of residence were connected with land hunger, residence in the border area, the provision of cultural-linguistic and other interests of national minorities. In this regard, the most appropriate way was considering resettlement teams on a national basis and relocating them to national administrative units or in places of compact residence of the respective ethnic groups.

In general, in the German colonies allocated 51930 hectares of land for land management. From 1927, 48370 hectares of land was allocated to the German agricultural population from the lands of the colonization fund, including: 4291 - in Melitopolskaya, 4682 - in the Zaporozhye district, where mostly were relocated Germans-colonists of Volyn.

To one courtyard, not less than 5 people with 3 working, 12 acres of land were allocated on the funds of the south of the republic and on the funds of Siberia for each person to 7 acres. After the final resettlement in the entire yard, settlers were issued a loan of up to 300 rubles to the yard on the funds of Ukraine and Siberia.

For a resettlement campaign, it was suggested, in the first place, to evict people from villages, colonies with "the most intricate land relations." Particular attention was paid to populated areas of the border zone, so that it was "sustainable not only in the political but also in economic terms". Land authorities of the border areas were recommended that they urgently conduct appropriate campaigning among the population in order to accelerate and intensify relocation to these territories.

Intensive land allocation led to the fact that almost all colonization land funds of Ukraine in 1927 were involved. Beginning in 1928, the resettlement of the "Excess" of the German agricultural population from the Ukrainian SSR was the largest in Union colonization funds.

The Government of the Republic adopted a 10-year plan for the settlement of the German peasantry in the All-Union colonization fund (until 1937). In accordance with this document, it was planned to relocate 19,000 Germans from the Volyn region to the Union funds.

Key words: *agrarian overpopulation, landlessness, resettlement, German peasants, Volyn, republican and All-Union colonization funds.*

REFERENCES:

1. Hutsalo L.V. Natsionalne raionuvannia na Volyni u 1920 - 1930-kh rokakh (na prykladi polskoho ta nimetskoho naselennia // Naukovi zapysky. Serii: Istorychni nauky. Vyp. 22. Kirovohrad: RW KDPU im. V. Vynnychenka, 2015. S. 51-56.
2. Hutsalo L.V. Do istorii nimetskoho Pulynskoho raionu na Volyni (kinets 1920-kh rr. - 1935 r.) // Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia. 2008. №11 (129). S. 73-77.
3. Derzharkhiv Zhytomyrskoi oblasti. F. r.-126. Op 1. Spr. 156. 402 Ark.
4. Derzharkhiv Zhytomyrskoi oblasti. F. Г.-126. Op 1. Spr. 203. 555 ark.
5. Derzharkhiv Zhytomyrskoi oblasti. F. Г.-326. Op. 1. Spr. 268. 25 Ark..)
6. Denysiuk A.V. Pereselennia selian z perenaselenykh rehioniv Ukrainy do Sybiru u 20-kh rr. XX st. // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho. Vyp.12. Serii: Istorii. Vinnytsia, 2007. S. 52 -57.
7. Nimtsi v Ukraini. 20 - 30-ti rr. XX stolittia. Zbirnyk dokumentiv derzhavnykh arkhiviv Ukrainy / Uporiad. L.V. Yakovleva, B.V. Chyrko, S.P. Pyshko. K., 1994. 244 s.
8. Rozovyk D.F., Rozovyk O.D. Pereselenskyi rukh v Ukraini: druha polovyna KhVI st. - 1930-ti roky. Vinnytsia : Nilan-LTD, 2013. 406 s.
9. TsDAVO Ukrajin. F. 413. Op. 1. Spr. 4. Ark. 38.
10. Chyrko B.V. Natsionalni menshyny v Ukraini (20-30 roky XX stolittia). Kyiv : Asotsiatsiia «Ukraino», 1995. 215 s.

Статтю подано до редколегії 19.03.2019 р.